

Diplomaten in uniform

De Nederlandse Militaire Missie in Duitsland 1945 - 1949

In 1945 werd de Nederlandse Militaire Missie geaccrediteerd bij de geallieerde bezettingsautoriteiten in Duitsland. Deze militaire missie had een diplomatieke taak en vormde de oren, de ogen en de mond van de Nederlandse overheid. Daarnaast speelde de missie een sleutelrol bij de afwikkeling van naoorlogse kwesties. De auteur behandelt de vraag in hoeverre de NMM in de jaren 1945 - 1949 de Nederlandse belangen heeft kunnen behartigen. Daarbij constateert hij tevens dat een dergelijke bestuursconstructie mogelijk kan worden overwogen in toekomstige conflictsituaties.

drs. D. Boissevain – kapitein van de Koninklijke Luchtmacht*

Op 7 en 8 mei 1945 tekenden de Duitse militaire leiders ten overstaan van de geallieerden de onvoorwaardelijke overgave van de Duitse troepen in Europa. Met deze ondertekening kwam er in dit deel van de wereld een einde aan de Tweede Wereldoorlog, die gedurende bijna zes jaar alle grote naties in zijn greep had gehouden.

Een nieuwe wereldorde

Hoewel direct na de oorlog nog lang niet alle gevolgen ervan zichtbaar waren, bleek al snel dat er zich fundamentele veranderingen op het wereldtoneel voltrokken. Het jaar 1945 betekende niet alleen de teloorgang van nazi-Duitsland, ook hadden de jaren eraan voorafgaand het failliet van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk als (koloniale) grootmachten ingeluid, waarmee tevens een einde kwam aan de eurocentrische wereldorde.

De bemoeienis van de Verenigde Staten met de oorlog in Europa maakte definitief een einde aan de isolationistische politiek van het land en de Verenigde Staten zouden de decennia die volgden een bepalende invloed hebben op de

buitenlandse politiek van het merendeel van de West-Europese staten.

De Tweede Wereldoorlog leidde eveneens tot de opkomst van een tweede wereldmacht; de Sovjet-Unie bezat in 1945 een militair potentieel en een politieke machtspositie die zich konden meten met die van de VS en zijn bondgenoten. De tegenstellingen tussen beide machtsblokken en hun invloedssferen zouden ruim veertig jaar lang de wereld in oost en west verdelen. Een belangrijke plaats in dit spanningsveld nam de kwestie Duitsland in. De overwinnaars van de oorlog – de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de Sovjet-Unie (de ‘Grote Vier’) – hadden de zorg voor het in vier zones verdeelde Duitsland op zich genomen. Gezamenlijk zouden ze de toekomst van het land in handen hebben.

Dit alles speelde zich af tegen de achtergrond van grote veranderingen in de internationale situatie, die hun weerslag hadden op de genoemde overwinnaars.

Nederlands belang

Tegen de achtergrond van ingrijpende veranderingen als het einde van de neutraliteitsproble-

* De auteur is werkzaam bij de Bestuursstaf van het ministerie van Defensie.

matiek en het verlies van Nederlands-Indië, speelde de kwestie Duitsland voor het Nederland van na de Tweede Wereldoorlog een grote rol.¹ De Nederlandse regering sloot zich na de oorlog aan bij de doelen die de vier overwinnaars met de bezetting van Duitsland voor ogen hadden:

- de tenuitvoerlegging van een programma voor herstelbetaling en restitutie;
- het treffen van maatregelen ter voorkoming van een herhaling van Duitse bedreiging van de vrede;
- het treffen van maatregelen die een herstel van staatkundig leven op democratische grondslag, vreedzame internationale samenwerking en de economie van het land zouden bewerkstelligen.²

Daarnaast waren er voor Nederland veel zaken die direct aandacht behoefden. Te denken valt aan de zorg voor de terugkeer van duizenden ontheemde Nederlanders uit Duitse arbeids-, krijgsgevangen- en concentratiekampen en de terugkeer van voor de geallieerden gevluchte Nederlandse NSB'ers, SS'ers, WA'ers en andere personen van wie de politieke betrouwbaarheid moest worden vastgesteld.

Maar ook de belangenbehartiging van duizenden in Duitsland wonende Nederlanders, de erkenning van kapitaalbelangen van Nederlandse bedrijven en schadeclaims tegen de Duitse autoriteiten hebben in de jaren na de oorlog een belangrijke plaats ingenomen in de contacten tussen Nederland, Duitsland en de geallieerde bezettingsmogendheden.

De Nederlandse Militaire Missie

Een prominente rol hierin was weggelegd voor de Nederlandse Militaire Missie (NMM), die bij

de Geallieerde Bestuursraad geaccrediteerd was.³ Dit laatste orgaan bestond uit vertegenwoordigers van de Grote Vier en was belast met de uitvoering van het dagelijks bestuur over Duitsland. Nederland was met andere geallieerde landen uitgenodigd om een op militaire leest geschoeide missie met een diplomatiek karakter naar Duitsland af te vaardigen, om daar het nationale en het internationale belang te dienen.

De missie vormde de oren, ogen en mond van de Nederlandse overheid bij de Geallieerde Bestuursraad. Ze was hét orgaan om de Nederlandse opvattingen aangaande de Duitse kwestie kenbaar te maken. De tweeledige rol van de NMM in relatie tot Duitsland, die van diplomatiek instrument enerzijds en die van sleutelorgaan bij de afwikkeling van de gevolgen van de oorlog anderzijds, maakt het waard te worden onderzocht.

Opzet artikel

Dit artikel beschrijft de missie in de periode vanaf het einde van de oorlog in 1945 tot de formele tweedeling van Duitsland in 1949. Na de deling richtte Nederland een ambassade in Bonn in en bleef in Berlijn slechts de consulaire afdeling in naam als NMM voortbestaan. Nederland erkende de Duitse Democratische Republiek officieel niet en door voort te borduren op het concept van de militaire missie was het mogelijk in Oost-Duitsland 'diplomatiek' vertegenwoordigd te blijven voor consulaire en handelszaken.

Aan de hand van het bovenstaande dient zich de vraag aan hoe de NMM de Nederlandse belangen in het naoorlogse Duitsland heeft kunnen behartigen. Bij de beantwoording komen verschillende onderwerpen aan de orde: de speelruimte van de NMM ten opzichte van de Grote Vier, het vermogen van de missie om autonoom op te treden, de mate van invloed op de Geallieerde Bestuursraad en de effectiviteit van de afwikkeling van naoorlogse kwesties. Bovendien wil dit artikel een beeld schetsen van de NMM; de missie is zelf namelijk nog niet eerder onderwerp van gepubliceerd onderzoek geweest.

1 D. Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001) 115.

2 Duitsland West, Nederlandse verlangens inzake geallieerde politiek in Duitsland; nota Hirschfeld, deel I en II, 1949, Departementsarchief ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa) Den Haag, Geheime stukken (GS)/1945-1954, inv. nr. 912.230 (map 563 en 564) 12.

3 De oorspronkelijke naam van de Geallieerde Bestuursraad was *Allied Control Council*. In Nederlandstalig bronnenmateriaal komt naast Geallieerde Bestuursraad ook Geallieerde Controleraad als vertaling voor; zie onder meer F. Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 23 en J. Pekelder, *Nederland en de DDR* (Utrecht 1998) 62. In dit artikel is de eerste term aangehouden.

Het bijzondere karakter van de missie – een militaire missie met een diplomatieke taak – en de vestigingsplaats ervan, een land dat niet meer als zodanig bestaat, maakt haar tot een interessant onderzoeksobject. Wellicht is dit betoog daarnaast relevant voor de toekomst; in de nasleep van conflictsituaties zou een dergelijke bestuursconstructie als mogelijkheid kunnen worden overwogen.

De NMM in perspectief

Grondslag

In de besprekingen tussen de Grote Vier tijdens de oorlog was het toelaten van militaire missies in Duitsland al aan de orde gekomen:

*The necessary liaison with the Governments of other United Nations chiefly interested will be ensured by the appointment of such Governments of military missions (...) to the Control Council, having access, through the appropriate channels, to the organs of control.*⁴

Met ‘chiefly interested’ werden landen bedoeld die hadden bijgedragen aan de overwinning op Duitsland. Het merendeel van de missies zou in januari 1946 operationeel zijn. Vijftien landen waren door een dergelijke missie vertegenwoordigd. In de Britse sector van Berlijn waren negen missies gevestigd: Australië, Canada, Griekenland, India, Nederland, Noorwegen, Polen, Zuid-Afrika en Zuidslavië (Joegoslavië). In de Amerikaanse sector bevonden zich vier missies, te weten die van Brazilië, China, Denemarken en Tsjecho-Slowakije. De Belgische en Luxemburgse missies lagen in de Franse sector.⁵

Oprichting

Op 21 augustus 1945 ging Nederland over tot oprichting van de Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad en begon men met de voorbereidingen voor het vertrek naar Duitsland.⁶ Als hoofd van de NMM werd de beroepsofficier vice-admiraal L.A.C.M. Doorman aangesteld; de tot generaal-majoor gemilitariseerde ambtenaar van de Buitenlandse Dienst van het ministerie van Buitenlandse Zaken F.W. Craandijk werd zijn politiek adviseur. De missie viel onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het zou tot januari 1946 duren voordat de missie vanuit Berlijn met haar activiteiten begon.

Vóór die tijd bevonden zich overigens al wel Nederlandse liaisonofficieren in de eenheden van zowel Britse als Amerikaanse strijdkrachten. Deze verbindingsofficieren kregen vanuit Nederland de taak om zorg te dragen voor de belangenbehartiging van Nederland(ers) totdat de NMM met haar werkzaamheden kon starten. In de praktijk betekende dit voor de liaisonofficieren vooral dat ze zich bezig dienden te houden met de zorg voor de ontheemde Neder-

4 D. Mußgnug, *Alliierte Militärmissionen in Deutschland 1946-1990* (Berlijn 2001) 30.

5 Buitenlandse betrekkingen (bilateraal)/Duitsland West (BRD)/bezetting/missies geaccrediteerd bij de Allied Control Council (ACC), 1945-1948, BuZa, Staatskunde, landsverdediging en internationale organisaties (Code 9)/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 03079).

6 Inhoudsopgave van stukken en dossiers van het archief van de Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad in Duitsland en het consulaat-generaal te Berlijn, 1945-1954, (NA), Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954/Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad Berlijn (1945-1954), inv. nr. 788.

FOTO NMMH

Vice-admiraal L.A.C.M. Doorman

landers die naar hun vaderland terug moesten of wilden keren.

Status, taken en doelen

Op geen enkel moment is duidelijk geworden wat de precieze status, doelen en taken van de missies zijn geweest, aangezien deze nooit formeel door de Geallieerde Bestuursraad zijn vastgesteld. In juni 1945 was bepaald dat de missies contact zouden houden tussen de geallieerden en de betrokken regeringen. In eerste instantie was dit voor Nederland de reden geweest om een missie af te vaardigen. Pas toen de missies in Duitsland waren gevestigd, bleek dat er in praktijk meer moest worden gedaan dan alleen het contact onderhouden met de Bestuursraad.

Het bepalen van de taken van de NMM werd vooral verkregen door voortschrijdend inzicht.

Deze taken bestonden uit het behartigen van het Nederlands nationaal belang bij de Geallieerde Bestuursraad, de afwikkeling van de oorlogsgevolgen en consulaire bijstand van de Nederlanders in Duitsland. Ondanks het diplomatieke karakter van de missie was de status van de NMM – in eerste instantie een liaisonmissie – niet gelijk aan die van een ambassade; het ontbrak de missieleden onder meer aan immuniteit.⁷

Vertegenwoordigingen

De vestiging in Berlijn stuurde de uitvoering van de hoofdtaken van de NMM aan. Daarnaast onderhield de hoofdvestiging contact met het ministerie van Buitenlandse Zaken en stuurde ze de vertegenwoordigingen van de missie in de bezettingszones van de westerse geallieerden aan. De NMM in Berlijn fungeerde ook als vertegenwoordiging voor de Sovjetzone, aangezien het de missie niet was toegestaan om posten te vestigen in die zone.

Veel van de vestigingen in de overige bezettingszones waren consulaten, die consulaire belangenbehartiging en bevordering van handelsbetrekkingen tot taak hadden.⁸ Het deel van de NMM dat niet in Duitsland maar in Nederland was gevestigd, bestond uit het zogeheten 'Haagse bureau'. Dit bureau was belast met ondersteunende zaken, zoals de zorg voor de boekhouding, personeelszaken, bevoorrading, het beheer van het omvangrijke wagenpark en de administratie.⁹

Hoofdrol voor consulaire zaken: 'Sectie VI'

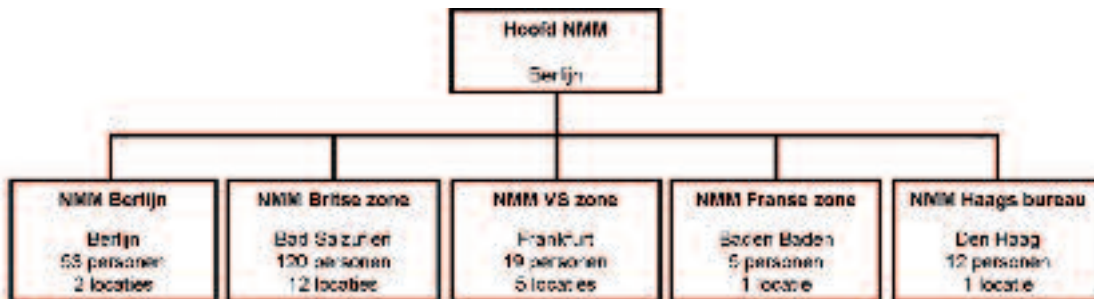
Waar de vertegenwoordigingen van de NMM buiten Berlijn zich beperkten tot consulaire werkzaamheden, had de hoofdvestiging van de missie de beschikking over verschillende secties. De secties voor politieke (Sectie I), economische (Sectie II) en financiële zaken (Sectie III) hielden zich vooral bezig met rapportages aan Nederland. De secties voor restitutie en beheer (Sectie IV) en repatriëring (Sectie V) richtten zich op de afwikkeling van de directe naoorlogse gevolgen.

Met zestien medewerkers was de afdeling voor consulaire zaken (Sectie VI) veruit de grootste.

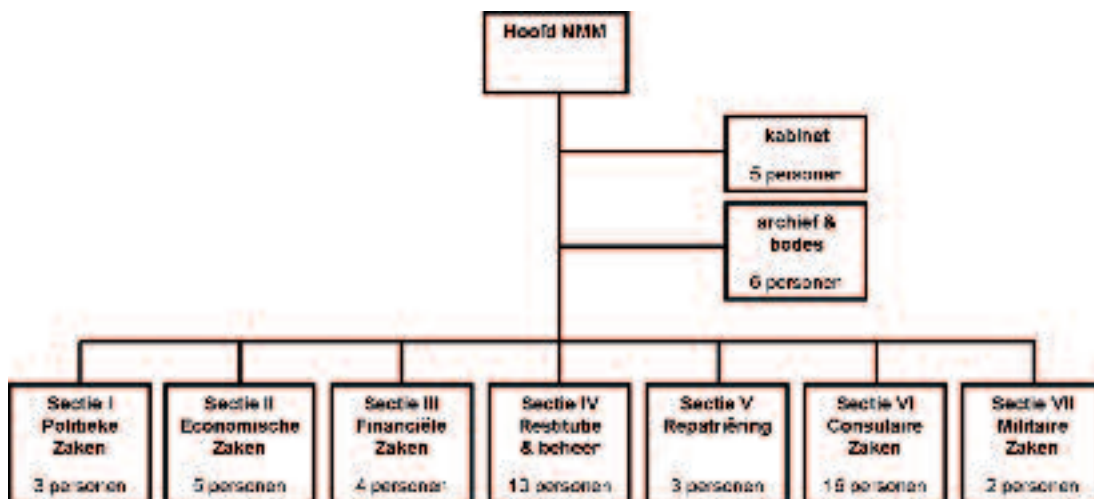
⁷ BuZa, Code 9/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 03079).

⁸ De personen die op de consulaten werkten hadden de status van personeel van de NMM. De consulaten functioneerden op eenzelfde manier als reguliere consulaten die onder een ambassade vielen. Zo waren zij ook gerechtigd tot het uitgeven van paspoorten en het aanknopen van handelsbetrekkingen.

⁹ Onderzoek NMM Berlijn, Rapport Van Vredenburg – Hirschfeld, 1947, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 489).

Organogram van de NMM met de globale personeelsaantallen zoals bekend in oktober 1946. Het precieze aantal locaties in de Britse zone is onbekend (tenminste twaalf en vanaf 1949 tenminste zeventien locaties)

Organogram van de vertegenwoordiging van de NMM in Berlijn, met de globale personeelsbezetting van oktober 1946. Het hoofdgebouw van de NMM bevond zich aan de Uhlandstrasse 7/8, in Berlijn-Charlottenburg. Sectie VI was ondergebracht in Berlijn-Grünewald, aan de Hohenzollerndamm 46/47

Dit is niet verwonderlijk; naast de op zichzelf staande consulaire gevallen was Sectie VI betrokken bij de werkzaamheden van vrijwel alle overige secties. Consulaire vraagstukken speelden namelijk bijna altijd een rol bij de vrijgave van Nederlandse goederen of de repatriëring van Nederlanders. Bovendien stond Sectie VI van alle afdelingen het meest in contact met haar ondergeschikten in de zones.¹⁰ Daarnaast coördineerde Sectie VI de activiteiten van de Nederlandse 'zuiveringsraden'. Deze raden waren in Duitsland aanwezig en deden onderzoek naar Nederlanders die mogelijk politiek onbetrouwbaar waren.

Hoofden van de NMM

Het eerste hoofd van de missie was beroeps-officier vice-admiraal Doorman. Hij werd bijgestaan door generaal-majoor Craandijk, zijn politiek adviseur. Na het vertrek van Doorman in mei 1946 zouden er geen beroeps-officieren meer de leiding hebben, omdat men onderkende dat de missie hoofdzakelijk een politiek karakter droeg. Craandijk, die tot augustus 1946 de leiding waarnam, was zelf een ambtenaar van de Buitenlandse Dienst.

10 Vergaderstukken van consulvergaderingen die werden bijgewoond door leden van de Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad in Duitsland, 1947-1950, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 808.

Kolonel Millenaar: spin in het web

Aan het hoofd van Sectie VI stond kolonel A. Millenaar, die al voor de oorlog op de Nederlandse ambassade werkzaam was geweest en in de twee decennia erna zou uitgroeien tot hét Nederlandse gezicht in Berlijn. Millenaar was aanvankelijk assistent-landbou wattaché en had tijdens de oorlog vanuit het Zweedse gezantschap de belangen van Nederlanders in Duitsland met grote toewijding behartigd.

Na de oorlog kwam Millenaar terecht bij de NMM als hoofd van de Sectie VI. Toen deze in januari 1947 de status van consulaat-generaal verwierf, werd Millenaar benoemd tot consul-generaal voor geheel Duitsland.^I Hij vervulde deze functie tot aan zijn pensionering in 1964.

Een voorbeeld van de betrokkenheid van Millenaar was zijn bemoeienis met de herbegravenis van de leden van de Nederlandse verzetsgroep van Han Stijkel. Eén van de vaders van de 43 in Berlijn gefusilleerde verzetsstrijders ijverde voor de overbrenging van de stoffelijke overschotten naar Nederland en werd daarbij nauw terzijde gestaan door kolonel Millenaar. Mede door diens inspanningen konden de lichamen in de zomer van 1947 naar Nederland worden teruggebracht. De herbegravenis en de herdenkingsdienst werden door Millenaar bijgewoond. Zoals blijkt uit de vele dankbetuigingen die hij van betrokken personen ontving, werd zijn inzet bij deze kwestie zeer gewaardeerd.^{II} Als eerste buitenlander kreeg hij uit handen van de Duitse bondspresident Willy Brandt het *Grosse Verdienstkreuz* van de BRD uitgereikt voor zijn verdiensten vóór, tijdens en na de oorlog.^{III}

- I NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 788.
- II Stukken betreffende het verlenen van medewerking bij de identificatie en berging van de stoffelijke overschotten van Nederlandse krijgsgevangenen en de overbrenging van de stoffelijke overschotten van de in Berlijn gefusilleerde leden van de verzetsgroep Stijkel, 1946-1953, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 843.
- III Archief van A. Millenaar/1940-1964, Persoonlijk archief van Adrianus Millenaar Utrecht.

Het volgende hoofd van de missie zou generaal-majoor dr. W. Huender worden, die tot die tijd hoofd van de directie Duitsland van het ministerie was. Huender had tot aan juni 1948 de leiding over de NMM, en gaf toen het stokje door aan mr. S.G.M. baron Van Voorst tot Voorst,

die tot december van dat jaar met de leiding werd belast. Hij was niet gemilitariseerd en werkzaam op de politieke sectie van de missie in Berlijn.¹¹

Het laatste hoofd dat in Berlijn zou zijn gevestigd was vice-admiraal J.M. de Booy. De Booy had een achtergrond als marineofficier, maar maakte vooral carrière in het bedrijfsleven, onder meer bij de Koninklijke Petroleum Maatschappij en bij Shell. In de oorlog was De Booy minister voor Scheepvaart en Visserij bij de Nederlandse regering in Londen en nadien keerde hij terug als minister van Marine.¹²

Vice-admiraal J.M. de Booy

In 1951 werd De Booy de eerste Nederlandse ambassadeur voor de Bondsrepubliek Duitsland (BRD). Na de oprichting van de ambassade in Bonn bleef alleen de consulaire sectie onder de naam van de NMM in Berlijn voortbestaan.

Personeelssamenstelling

Vanwege het diplomatieke karakter van de missie waren medewerkers van de verschillende

11 Intranetsite ministerie van Buitenlandse Zaken, http://bzfs20/doc/ambassadeurs/N_frame.html, geraadpleegd op 5 november 2004.
12 Dagboeken, december 1948-1949, Nationaal Archief (NA) Den Haag, Archief van J.M. de Booy/1944-1950, inv. nr. 4.

secties in Berlijn vaak ‘gemilitariseerde’ burgers, die meestal niet over een achtergrond als beroepsmilitair beschikten. Beroepsofficieren waren wel werkzaam bij de missie, bijvoorbeeld als chef van het kabinet of als sectiemedewerker, maar vormden een minderheid.

De consuls in de bezettingszones waren veelal gemilitariseerde Nederlandse ambtenaren, maar ook Nederlanders die al vóór de oorlog consul in het gebied waren geweest, namen hun functie weer op.¹³ De verbindingsofficieren in de zones die geen consulaire taken verrichtten, waren over het algemeen beroepsofficieren. De steeds wisselende personeelssamenstelling bij alle onderdelen van de missie maakt het lastig om een nauwkeurige schatting te maken van het personeelsaantal. De meest betrouwbare bron is waarschijnlijk een nota van generaal-majoor Huender, waarin hij laat weten het personeelsbestand te hebben gereduceerd van rond de 300 personen in augustus 1946 tot ongeveer 140 personen in oktober 1947.¹⁴

Hoewel het personeel van de missie niet per se gemilitariseerd hoefde te worden, heeft Nederland hier wel voor gekozen, wellicht met de gedachte dat militairen bij de geallieerde mogendheden meer speelruimte hadden dan burgers, en dat een uniform bij de lokale bevolking en bij de grenspassages meer ontzag zou wekken.¹⁵

Een koude start

De eerste uitdaging die de NMM te wachten stond, was de logistieke operatie om de missie in 1945 in Berlijn te starten. Aanvankelijk was de verwachting uitgesproken dat de overgang zou kunnen plaatsvinden in september 1945. Dat dit ijdele hoop was, blijkt uit het feit dat de eerste vergadering van de sectiehoofden pas op 17 januari 1946 in Berlijn werd gehouden.

Het vinden van een gebouw in het verwoeste Berlijn was geen sinecure. En schaarste zorgde voor een gebrek aan deugdelijk meubilair. Daarnaast waren er problemen met de voedselvoorziening, transport en was er een gebrek aan geschikt personeel.¹⁶

Wantoestanden

De NMM had echter een hardere noot te kraken. Vanaf mei 1946 waren er in de pers berichten verschenen over onregelmatigheden die het missiepersoneel zou hebben begaan.¹⁷ Het negatieve beeld van de missie dat in de pers werd geschetst, leidde in september 1946 tot vragen in de Tweede Kamer over mogelijke misdragingen van de leden van de missie.¹⁸

In navolging hierop stelde de marechaussee een onderzoek in. Onder 21 officieren, onder wie ook een aantal van hoge rang, werden misstanden aangetroffen. De aard van de vergrijpen liep uiteen: rekenen van onjuiste wisselkoersen van de *Reichsmark* aan het Nederlandse Rode Kruis, verduistering van eigendommen van *displaced persons*, zwarte invoer, smokkel en drankmisbruik.¹⁹

In het kielzog van de marechaussee stuurde het ministerie ambtenaren en een speciale commissie naar Berlijn voor verder onderzoek.²⁰ Over het geheel genomen waren de onderzoekers weinig te spreken over de kwaliteit van het personeel:

*het is geen slecht team, maar zeker niet een eerste elftal.*²¹

De commissie kwam in augustus 1947 tot de conclusie dat er geen sprake was geweest van grootschalig wanbeleid en dat de misstanden waren toe te schrijven aan individuele personen. De onderzoekers waagden zich aan een

13 Circulaires en interne mededelingen van de Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad in Duitsland, 1945-1951, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 814.

14 Onderzoek NMM Berlijn, Commissie Mr. J.A. de Visser, deel III, 1947-1949, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 493).

15 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 489).

16 Notulen van vergaderingen van sectiehoofden, 1945-1946, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 785.

17 Onderzoek NMM Berlijn, Persartikelen, 1947, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 486).

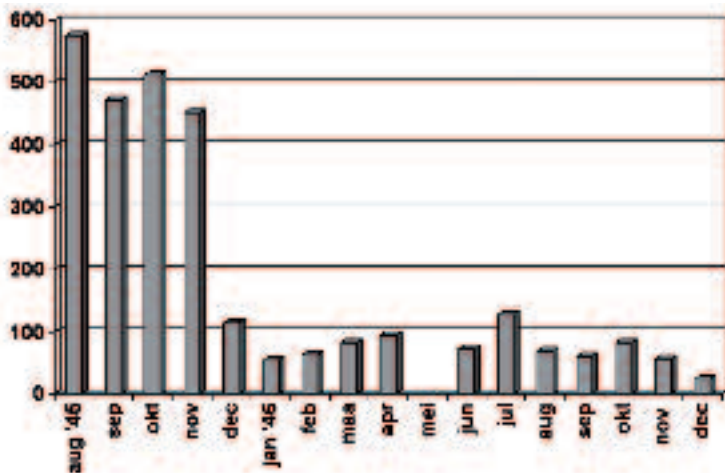
18 Onderzoek NMM Berlijn, Commissie Mr. J.A. de Visser, deel I, 1947, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 491).

19 Onderzoek NMM Berlijn, Onderzoek door Marechaussee naar gedragingen missieleden, 1946-1947, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 488).

20 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 489).

21 Ibidem.

verklaring voor de wantoestanden: ze constateerden dat de verleidingen in het naoorlogse Duitsland groot waren en dat de inderhaast aangestelde officieren waarschijnlijk te weinig waren gecontroleerd op 'karaktervastheid'.²² De betrokken missieleden werden uit de dienst gezet en ontslagen.²³

In de tabel is het aantal repatrianten aangegeven dat maandelijks via het DP-centre in Berlijn-Zehlendorf naar Nederland terugkeerde. Voor augustus 1945 waren er volgens Franse opgave al 330 Nederlanders teruggekeerd. Dat het merendeel van de Nederlandse ontheemden uit de oostelijke zone in 1945 repatrieerde, blijkt uit de sterke daling in december van dat jaar. Over mei 1946 zijn geen gegevens bekend.

Afwikkeling van de oorlog

Displaced persons en repatriëring

Aan het einde van de oorlog bevonden zich vele duizenden Nederlanders in Duitsland. Het

waren gevangenen uit concentratie- en krijgsgevangenkampen, gedeporteerd voor de *Arbeitseinsatz* en velen die om andere redenen in Duitsland waren beland. De geallieerden probeerden meteen na de oorlog structuur aan te brengen in de bewegingen van de mensenmassa's en richtten op verschillende plaatsen in de zones opvangkampen voor de ontheemden in.

In het Berlijnse kamp was vanaf half augustus 1945 een Nederlandse liaisonofficier werkzaam, eerste luitenant E.E. Davids.²⁴ Vóór zijn aankomst regelden Franse militairen de registratie en het transport van Nederlandse ontheemden. Een Nederlandse liaisonofficier bij het Britse hoofdkwartier berichtte op 27 juli dat er al honderden Nederlanders terug naar het vaderland waren gebracht en dat hun verblijf in het *Displaced Persons-centre* slechts van korte duur was geweest.²⁵

Davids kon bij zijn aankomst in Berlijn goede berichten over het DP-centre naar Nederland sturen: het voedsel en de medische zorg waren goed, en de ontheemden werden binnen een dag na hun aankomst in het kamp naar Nederland doorgestuurd.²⁶ Voordat de NMM in Berlijn neerstreek, leverde ook het Nederlandse Rode Kruis een bijdrage; het stuurde eigendommen van gefusilleerde politieke gevangenen door naar Nederland.²⁷

Aanvankelijke eenling

Opvallend is dat er slechts één Nederlandse liaisonofficier naar het Berlijnse vluchtelingenkamp werd gestuurd, terwijl het centrum aldaar veel Nederlanders te verwerken kreeg. Davids probeerde zijn lasten te verlichten door gebruik te maken van de diensten van Nederlandse ontheemden die hij had overgehaald om langer in het kamp te blijven.

Van de NMM viel tot de eerste helft van 1946 weinig te verwachten: de repatriëring (Sectie V) in Berlijn was duidelijk onderbemand. Dat de personele onderbezetting gevolgen had voor de repatriëring, moest ook Davids zelf erkennen: grondig onderzoek naar de voorgeschiedenis van de repatrianten was vrijwel onmogelijk.

22 Ibidem.

23 Kritiek op, klachten over, waardering voor de wijze van beheer en uitoefening van de dienst, DBD/Nederlandse Militaire Missie Berlijn, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 501).

Onderzoek NMM Berlijn, Ontheffing Overste C.H. en Luitenant E.S., 1946-1947, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 132.5 (map 490).

24 Stukken betreffende de rapportages van het Militair Gezag in Berlijn over 'Displaced Persons' en een rapport met gegevens over stoffelijke overschotten gevonden langs wegen en in de massagraven te Wittstock, Ludwigslust-Mecklenburg en Grabow, 1945-1946, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 869.

25 Stukken betreffende het United Nations Displaced Persons Centre in Berlijn-Zehlendorf (UNRRA-team), 1945-1948, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 871.

26 NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 869.

27 Stukken betreffende de samenstelling en het personeel, 1945-1947, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 813.

Bij de controle en de behandeling was er geen aparte procedure voor vluchtelingen die uit concentratiekampen kwamen. Men gaf prioriteit aan een zo snel mogelijke terugkeer van de ontheemden. De weinige beschikbare extra aandacht besteedde men aan diegenen die werden verdacht van collaboratie met de Duitsers.²⁸

Gevolgen voor de screening

Davids gaf in zijn berichten aan dat er zo zorgvuldig mogelijk onderzoek werd gedaan naar de betrouwbaarheid van de Nederlanders alvorens ze terug te laten keren, maar dat hij niet uitsloot dat er mensen door de controle heen glipten. Personen van wie overduidelijk was dat zij aangesloten waren geweest bij de SS, *Wehrmacht*, NSB of WA werden ‘opgespaard’ in het kamp. Vervolgens werden ze onder bewaking in groepen naar Nederland getransporteerd.

Het ontbrak Davids aan tijd voor nader onderzoek naar twijfelgevallen. Bij onzekerheid over iemands betrouwbaarheid bracht hij daarom een kenmerk aan in de persoonskaart. Aan de grens met Nederland zou daaruit blijken dat verder onderzoek nodig was. Het is opmerkelijk dat Nederland niet eerder is overgegaan tot aanvulling van het personeel in het DP-centre. Pas toen de NMM in de loop van 1946 de onderzoeken naar de politieke betrouwbaarheid van deze mensen overnam, kon worden gesproken van enige lastenverlichting.²⁹

Gegevens over de oostelijke zone

Van de ontheemden die afkomstig waren uit de oostelijke zone kreeg Davids weinig rooskleurige berichten te horen over hun behandeling door de Russen:

Luggage and precious things as well as identification papers and passes are taken away...³⁰

Omdat Nederlandse liaisonofficieren niet door de Russische zone konden trekken, was het moeilijk om een beeld te krijgen van wat zich daar afspeelde. Ook na de accreditatie van de NMM kwam er van Russische zijde weinig

Bijvangst bij toeval

Dat luitenant Davids van meerdere markten thuis was, bewijst een passage uit zijn rapport van 22 oktober 1945. Een in Berlijn wonende Nederlandse vrouw was naar Davids toegekomen met informatie over een schilderij van Willem van de Velde, dat tijdens de oorlog uit het Rijksmuseum was meegenomen. Hitler had het aan admiraal Raeder, de bevelhebber van de Duitse marine, cadeau gegeven voor diens jubileum.

Het was de Nederlandse ter ore gekomen dat mevrouw Raeder het schilderij nu wilde verkopen; Davids vroeg haar door te geven dat ze een koper voor het schilderij had gevonden. Met de Britse militaire politie ging Davids 's avonds in burgerkleding naar de plaats van afspraak om de koop te sluiten. Toen duidelijk werd dat het schilderij inderdaad het bedoelde doek van Van de Velde was, werden de verkopers gearresteerd. Naderhand bleek dat het schilderij niet in opdracht van mevrouw Raeder moest worden verkocht maar van een Russische majoor die het huis van de familie in beslag had genomen.¹

¹ NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, Inv. nr. 813.

medewerking. Wederom boden Franse verbindingsofficieren uitkomst. Zij speurden in voormalige kampen in de oostelijke zone naar Nederlanders.

In oktober 1945 hebben twee voormalige Nederlandse kampgevangenen een voettocht ondernomen naar kampen en bevrijdingsroutes in de oostelijke zone om Nederlandse graven te zoeken en stoffelijke overschotten te identificeren. Of deze tocht tot resultaat heeft geleid, is helaas onbekend.³¹

‘Zuivering’ van politiek onbetrouwbare personen

Zoals eerder gesteld, bleek de controle op politieke betrouwbaarheid van de ontheemden niet waterdicht. Pas toen halverwege 1946 de NMM hiervoor de verantwoordelijkheid nam, kwam er verbetering in deze situatie. Er werden Lokale Zuiveringsraden (LZR) ingesteld, die na een onderzoek naar de politieke betrouwbaar-

²⁸ NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 871

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

heid met positieve uitkomst, een Nederlands paspoort konden verstrekken.

In het ambtsgebied van iedere consul in de westelijke zones van Duitsland was een LZR gevestigd. Deze vielen onder de verantwoordelijkheid van het hoofd Sectie VI kolonel Mille-naar en bestonden uit de lokale consul en twee in het ambtsgebied wonende betrouwbare Nederlanders.³² De LZR voor de Russische zone was in Berlijn gevestigd. Er bestond voor de aanvrager een beroepsmogelijkheid bij de Centrale Zuiveringsraad (CZR) in Berlijn, die een bindende uitspraak deed.³³

De eerste maatregel was om per 1 september 1946 alle Nederlandse paspoorten die in Duitsland in omloop waren, ongeldig te verklaren. De afgifte van een nieuw paspoort vond pas plaats als de betrouwbaarheid van de betreffende persoon was vastgesteld. Betrouwbare gegevens over het aantal aanvragen en afwijzingen zijn spijtig genoeg niet beschikbaar. Enige indicatie biedt het archief van de CZR van 1949: van de 370 beroepszaken van dat jaar werden er 125 gegrond verklaard.³⁴

Criteria

De onderzoeken waren vooral gericht op politieke betrouwbaarheid. Mensen die onbetrouwbaar werden geacht, verloren hun Nederlandse nationaliteit niet, maar slechts het recht om naar Nederland te reizen. Betrouwbaar waren degenen die na 10 mei 1940 geen lid waren geweest van een fascistische of nationaalsocialistische organisatie en daarnaast geen handelingen hadden ondernomen tegen het vaderland.

Voor NSB'ers die na de genoemde datum lid waren gebleven maar geen activiteiten hadden

verricht, stond onbetrouwbaarheid niet zonder meer vast; naar hen werd aanvullend onderzoek verricht. Zij die de voorgaande zaken niet konden aantonen, werd de pas geweigerd. Dit gold ook voor personen die zonder dwang na 10 mei 1940 hun bedrijf naar Duitsland hadden verplaatst of voor vrouwen die vrijwillig naar Duitsland trokken met een andere reden dan hun gedeporteerde man achterna te reizen.

Nederlanders die met Duitsers waren getrouwd konden alleen naar Nederland terugkeren als zij samen met hun echtgenoot of echtgenote eerder in Nederland hadden gewoond en beiden politiek betrouwbaar werden bevonden. Aan mannen die zich tijdens de oorlog op meerderjarige leeftijd aansloten bij de SS, *Wehrmacht* of *Kriegsmarine* werd geen pas verstrekt. Zij hadden door dienstneming bij een vreemde krijgsmacht hun Nederlandse nationaliteit verloren.³⁵

Het onderzoek

De basis van de onderzoeken vormde een vragenlijst die moest worden ingevuld. Behalve over politieke gezindheid waren er vragen over het verblijf in Duitsland: zo moest worden aangegeven of men vrijwillig of gedwongen naar Duitsland was vertrokken en – in het tweede geval – door welke instantie dit was bevolen en of men onder het transport had proberen uit te komen. Ook werd gevraagd of de persoon had geprobeerd vanuit Duitsland terug te keren. Als dit niet gelukt was, diende dit met redenen omkleed te worden.

Nederlanders die al voor de oorlog in Duitsland woonden kregen de vraag voorgelegd of zij naar Nederland wilden repatriëren of dat zij in Duitsland wensten te blijven. In dit laatste geval moesten ze ook daar redenen voor aangeven. De aanvragers van de paspoorten werden daarnaast in de gelegenheid gesteld om referenties aan te dragen die instonden voor hun politieke gezindheid.³⁶

De raden namen hun onderzoekstaak serieus. Bij twijfel over de juistheid van antwoorden zochten ze contact met instanties die meer informatie konden verschaffen. Vaak waren dit

32 Stukken betreffende de Centrale Zuiveringsraad in Berlijn – Notulen van vergaderingen op diverse consulaten, 1946-1951, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 836.

33 Stukken betreffende de Centrale Zuiveringsraad in Berlijn – Zuiveringsinstructies en richtlijnen, 1946-1954, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 837.

34 Formulieren van de Centrale Zuiveringsraad in Berlijn met gegevens, verklaringen en adviezen over politiek onbetrouwbare Nederlanders en Duitsers – A-Z, 1949-1950, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 852-854.

35 Ibidem.

36 NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 837.

gemeenten in Nederland of Duitsland, of het centrale documentatiecentrum van de geallieerden in Berlijn. Maar ze namen ook contact op met vroegere bureaus of zakenrelaties. De belangrijkste grond om aanvragen af te wijzen was lidmaatschap van een Duitse of Duitsgezinde organisatie, zoals de Germaansche-SS, de NSB, de WA, de Jeugdstorm, de Schalkhaarpolitieorganisatie en het *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* (NSKK).³⁷

Individuele belangenbehartiging

Behalve de zorg voor de politieke zuiveringen kreeg Sectie VI consulaire gevallen te verwerken. Er waren Nederlanders die in de Sovjetzone bedrijven hadden die door de Russen waren onteigend en daarom naar Nederland wensten terug te keren, maar ook Nederlanders die vroegen om het doorsturen van post naar familieleden die gevangen zaten in Russische kampen.³⁸

Een andere consulaire kwestie was de overbrenging van het stoffelijke overschot van dr. H. Colijn. De voormalige minister-president van Nederland was tijdens de oorlog geïnterneerd in Duitsland en in 1944 aan een hartaanval overleden. In september 1946 had missiehoofd generaal-majoor Huender vernomen dat het de Britse gravedienst in de Russische zone was toegestaan om lichamen op te graven, waaronder zich eveneens het stoffelijk overschot van Colijn bevond.

Met de Britten werden regelingen getroffen voor het vervoer vanuit Ilmenau. Daar was Colijn geïnterneerd geweest en lag hij tot dan toe begraven. Na een verblijf van enkele dagen in een Berlijnse rouwkapel met dodenwake, ingericht door Franse militairen, werd het lichaam op 29 mei 1947 met een auto van het Rode Kruis naar Nederland vervoerd. Bij de grens werd het lichaam overgedragen aan de zoon van de oud-premier.³⁹

Moeilijkheden met de Sovjets

De NMM is enkele malen benaderd om onderzoek te doen naar Nederlanders die in de Russische bezettingszone gearresteerd zouden zijn of in gevangenschap zouden verblijven.⁴⁰ In de westelijke zones waren deze onderzoeken

FOTO NMMH

Stoffelijk overschot van H. Colijn, opgebaard in Den Haag na uit Berlijn te zijn overgebracht, mei 1947

gemakkelijker te verrichten omdat de missie daar volledige bewegingsvrijheid genoot. Maar het feit dat het de missieleden niet was toegestaan zich in de Russische zone te begeven, bemoeilijkte het onderzoek. Ze waren afhankelijk van de wil van de Sovjetautoriteiten.

De onmachtige positie van de missie blijkt bijvoorbeeld uit haar rol in het verzoek tot bemiddeling dat een Nederlandse vrouw aan de missie richtte. Haar man was Nederlander en had in Duitsland een schoenzolenfabriek en een aantal werkplaatsen in bezit gehad. Na de oorlog waren zij in Duitsland blijven wonen en eigenaar geworden van een Amerikaans officiershotel; hun woonhuis bevond zich echter in de Russische zone. Op een avond werden de man en vrouw door de Russen gearresteerd op verdenking van spionage. De vrouw werd vrijgelaten, op voorwaarde dat zij zou doorgeven welke Amerikaanse officieren in het hotel verbleven. Aanvankelijk ontkenden de Russen de arrestatie van de man, totdat de NMM bewijzen

- 37 Stukken betreffende het uitleveren van oorlogsmisdadigers naar Duitsland, 1948-1952, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 850.
Stukken betreffende de Centrale Zuiveringsraad in Berlijn – Notulen van vergaderingen, 1946-1954, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 835.
- 38 Persoonsdossiers B-W, 1946-1952, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 819.
Stukken betreffende het verstrekken van inlichtingen over en de opsporing van gearresteerde Nederlanders in Duitsland, 1945-1954, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 832.
- 39 Stukken betreffende het verlenen van medewerking bij het overbrengen van het stoffelijk overschot van Dr. H. Colijn, 1946-1947, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 833.
- 40 NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 832.

overlegde van zijn Nederlanderschap. De reactie hierop was dat er inderdaad een man met genoemde geboortedatum gearresteerd was, maar dat deze persoon Duitser was en inmiddels was *abgeurteilt*, hetgeen inhield dat hij geëxecuteerd was.⁴¹

Kapitaalbelangen en talloze schadeclaims

Naarmate de eerste naoorlogse jaren verstreken en men in Nederland en Duitsland probeerde om de vooroorlogse draad weer op te pakken, kwamen bij de NMM de eerste verzoeken van Nederlandse bedrijven binnen tot bemiddeling bij de Russische autoriteiten met betrekking tot Nederlands kapitaalgoed in de oostelijke zone. De missie kreeg in de contacten met de Russen echter meestal het deksel op de neus.⁴² Stroeve communicatie leek eerder regel dan uitzondering. En dit gold lang niet alleen bij gevallen waarbij het Nederlandse bedrijven betrof. Ook met betrekking tot particulier bezit, zoals huizen waar Russische officieren waren ingekwartierd en in beslag genomen auto's gaven de Russen zelden gehoor.⁴³

Ten aanzien van de talloze schadeclaims van Nederlanders in Duitsland was de NMM niet meer dan een doorgeefluik. De aard van de claims liep sterk uiteen: van personen die hun beroep niet meer in Duitsland konden uitoefenen tot personen die familieleden hadden verloren als gevolg van geallieerde bombardementen. Het merendeel van de claims betrof schade aan meubels en huizen die door de geallieerden was veroorzaakt. Vaak waren de huizen geplunderd of vernietigd bij de opmars door Duitsland. De missie stuurde de claims door naar de geallieerden, die de kwesties onderzochten.⁴⁴

Restitutie van goederen

Bij de restitutie van Nederlandse goederen die tijdens de oorlog naar Duitsland waren gehaald, ving de missie eveneens met grote regelmaat bot. Wanneer de goederen zich eenmaal in Duitsland bevonden was het nauwelijks

FOTONIMH

Retourtransport van machines die tijdens de bezetting waren geroofd uit de Philips-fabrieken te Eindhoven, maart 1946

mogelijk om ze weer naar Nederland te halen. De westerse geallieerden hadden in eerste instantie de wederopbouw van Duitsland voor ogen. Ze waren terughoudend met het vrijgeven van goederen die daarbij van nut konden zijn, ook al waren die van Nederlandse oorsprong.

De NMM en de internationale politiek

Nederlandse politiek ten aanzien van Duitsland

Nederland had ten aanzien van Duitsland twee doelen voor ogen: enerzijds moest worden voorkomen dat Duitsland opnieuw een bedreiging zou vormen. Anderzijds was het voor Nederland met het oog op de eigen economie van belang dat het land economisch herstelde. Vanwege de afhankelijkheid van het beleid van de Grote Vier kon Nederland op dit gebied tot 1947 geen eenduidig standpunt innemen. Van een consistent beleid ten aanzien van Duitsland was dan ook in die eerste jaren geen sprake.⁴⁵

41 Ibidem.

42 Stukken betreffende het uitwisselen van gegevens over de Nederlandse kapitaalbelangen in Oost-Duitsland en in de Oost-zone van Duitsland, 1946-1954, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 863.

43 Stukken betreffende het verlenen van medewerking bij vorderingen van Nederlandse eigendommen in Duitsland, vrijgave van gelden en effecten en in beslag genomen eigendommen, 1946-1954, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 847.

44 Stukken betreffende het behandelen van schadeclaims van door Nederlanders en Duitsers in Duitsland geleden oorlogsschade – Personen A-Z, 1946-1951, NA, Archief van diplomatiek en consulaire posten/1945-1954, inv. nr. 838-841.

45 F. Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 21.

De archieven van de NMM bevestigen dit beeld. Op diplomatiek gebied beperkt de missie zich in die jaren vooral tot rapportage. Van Nederlandse politieke belangenbehartiging of adviezen aan de regering over te voeren beleid ten aanzien van Duitsland is weinig sprake. Pas toen in 1947 de scheiding tussen Oost en West onafwendbaar leek, begon de Nederlandse regering te werken aan een helder beleid. Met de Nederlandse deelname aan de West-Europese blokvorming had het land immers een duidelijker uitgangspunt voor de Duitslandpolitiek.⁴⁶

Vanaf dat moment speelde de NMM een grotere rol. De missie levert een actievere bijdrage in de vorm van rapportages en adviezen. Het duidelijkste voorbeeld hiervan was de betrokkenheid van de NMM bij de zogeheten Hirschfeld-nota. Deze nota vormde de basis van het Duitslandbeleid van de Nederlandse regering. De nota is overigens vernoemd naar de regeringscommissaris die deze nota in 1949 opstelde. Bij de totstandkoming van de nota is de NMM nadrukkelijk geconsulteerd. De eerste versie van de nota legde volgens missiehoofd De Booy te veel nadruk op spoedige Duitse integratie en te weinig op het gevaar dat Duitsland naar zijn mening nog steeds vormde.⁴⁷

Zoals u bekend is, wordt in het bijzonder Uw visie op de politieke en veiligheidsaspecten van het Duitse probleem door mij gedeeld,

berichtte minister van Buitenlandse Zaken Stikker aan De Booy. In de eindversie van de nota was opgenomen dat bij de Nederlandse Duitslandpolitiek het veiligheidsvraagstuk vooropstond.⁴⁸

Bijrol

De verklaring die de oprichting van de Geallieerde Bestuursraad regelde legde ook min of meer de positie vast van de andere geallieerden dan de Grote Vier. In deze verklaring spraken de Grote Vier niet meer dan de intentie uit om met de overige geallieerden te overleggen over het te voeren gezag in Duitsland.⁴⁹ De 'Grote Vier', die afwisselend in Washington, Londen, Parijs en Moskou bijeenkwamen, namen de belangrijke politieke beslissingen over het land.

Nederland kon in deze bijeenkomsten geen voet aan de grond krijgen; de bezettende mogendheden konden in deze vergaderingen zelf al geen onderlinge overeenstemming bereiken, laat staan dat kleinere landen hun verlangens daar verwezenlijkt zagen. De geringe invloed die kleinere mogendheden op de besluitvorming hadden, strekte zich ook uit tot de militaire missies in Berlijn. Hoewel de missies er regelmatig op aandrongen, waren er met de Geallieerde Bestuursraad geen afspraken gemaakt over vaste vergaderingen tussen de missies en de raad. De landen hadden geen stemrecht en waren niet gemachtigd zich uit te spreken over gewichtige politieke kwesties.⁵⁰ Een voorstel om de missies als toehoorder toe te laten bij de vergaderingen van de Grote Vier, werd resoluut afgewezen.⁵¹

Frustratie bij de NMM

De oproep van toenmalig hoofd vice-admiraal De Booy aan het ministerie om deze kwestie op nationaal niveau te behandelen, aangezien hij vanuit Berlijn geen kans zag om verbetering in de situatie aan te brengen, illustreert de onmacht van de NMM op treffende wijze.⁵² Volgens De Booy beschouwde vooral de Verenigde Staten Nederland meer als *liability* dan als *asset*. Hij stelde dat *onze invloed op hun beslissingen naar venant [sic] is*.⁵³ De Booy verwachtte dat

*argumenten als het ons aangedane onrecht zeker geen indruk zullen maken.*⁵⁴

Deze houding was vanuit Amerikaanse perspectief gezien wel te rechtvaardigen. Het land getroostte zich geweldige financiële inspanningen om niet alleen Duitsland maar ook andere

46 Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 25.

Ibidem, 21.

47 NA, Archief van J.M. de Booy/1944-1950, inv. nr. 4.

48 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.230 (map 563 en 564).

49 Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 1.

50 Duitsland, Deelname Benelux-landen aan besprekingen Military Governors te Berlijn, 1948-1949, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 580).

51 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 580).

52 Duitsland, Associatie Benelux-landen met Militaire Veiligheidsraad in Duitsland, 1949-1950, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 579).

53 Duitsland West, Nederlandse verlangens inzake geallieerde politiek in Duitsland; nota Hirschfeld, deel I en II, 1949, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.230 (map 563 en 564).

54 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.230 (map 563 en 564).

Europese landen weer op de rails te krijgen. Ook vanuit het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk was er terughoudendheid om kleinere landen – en dus ook Nederland – grotere invloed toe te bedelen. De beide landen zagen hun internationale positie in belang afnemen en vreesden voor verdere inkrimping door toe te geven aan de wensen van de kleinere mogendheden.⁵⁵

Het vorenstaande moet tegen de achtergrond van de ontwakende Koude Oorlog worden gezien. Van een stabiel politiek klimaat in Duitsland was vanwege oplopende meningsverschillen tussen de westerse geallieerden en de Sovjet-Unie geen sprake. Het is in dit opzicht niet verwonderlijk dat de NMM en de andere buitenlandse missies geen voet aan de grond kregen. De raad was vrijwel continu onderling verdeeld en er kon niet worden verwacht dat er prioriteit kon worden gegeven aan de desiderata van de kleinere landen.⁵⁶

De blokkade van Berlijn

Maatregelen waarvan de westerse geallieerden hinder ondervonden dienden zich aan vanaf juni 1948, het begin van de blokkade van Berlijn door de Russen. Deze duurde tot het voorjaar van 1949 en hield in dat geen enkel regulier verkeer de westelijke zones van Berlijn kon bereiken.⁵⁷ De Britten richtten via de NMM een verzoek aan Nederland om eveneens een bijdrage te leveren aan de voedselvoorziening van de stad. Gevraagd werd om aardappelen, suiker, boter, groenten en chocolade.

Nederland wees het verzoek van de Britten af, met als argument dat de voedselvoorziening in Nederland zelf nog niet op het gewenste peil was gebracht en dat de bevolking die situatie indachtig een gift aan nota bene de Duitsers niet zou begrijpen.⁵⁸

Over de blokkade zelf berichtte de NMM hoofdzakelijk als buitenstaander: alleen de verscherpte Russische controle aan de grenzen, die voor veel vertragingen zorgde, hinderde de missie.⁵⁹ Hiermee had de missie overigens niet tijdens de gehele duur van blokkade te maken: vanaf augustus 1948 kon het verkeer weer op min of meer normale wijze plaatsvinden. In november werden de beperkingen voor de NMM opgeheven en konden personen zich weer vrij begeven tussen Berlijn en de westelijke zones.⁶⁰

Positie aan de zijlijn

De Koude Oorlog in Duitsland werd vooral door de Grote Vier uitgevochten. Het feit dat oost en west steeds verder uiteendreven betekende voor de NMM niet dat de Russen op diplomatiek niveau de rug toegekeerd diende te worden. Ter gelegenheid van de verjaardag van het Rode Leger bezocht missiehoofd De Booy in februari 1949 een receptie van maarschalk Sokolovski in Potsdam. In zijn dagboeken beschrijft hij de sfeer.⁶¹

De grote westerse mogendheden hadden slechts officieren van lage rang gestuurd, die ook nog in burgerkleding rondliepen; dit tekent de spanningen die tussen de Oost en West aanwezig waren. De Booy schreef dat gasten na hun aankomst en de kennismaking aan hun lot werden overgelaten met een maarschalk die alleen Russisch sprak:

Wel voelden de aanwezige Russische dienstmaagden zich verplicht om grote glazen wodka op te dringen en te insisteren dat men van de overladen buffetten profiteerde.

Enthousiast beschrijft De Booy de overdadige hoeveelheden drank en voedsel op de receptie. Hij prijst de kwaliteit en de verzorging van de uniformen van de Russische officieren.

55 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 579).

56 Duitsland, Conflict geallieerden om Berlijn, deel I, 1947-1953, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 571).

57 Buitenlandse betrekkingen (bilateraal)/Duitsland West (BRD)/bezetting/bijeenkomsten militaire commandanten van Berlijn, 1948-1949, BuZa, Code 9/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 03104).

58 Duitsland, Nederlandse bijdrage in verband met voedselvoorziening voor Berlijn, 1948, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.230 (map 576).

59 Buitenlandse betrekkingen (bilateraal)/Duitsland West (BRD)/bezetting/positie van en conflict om Berlijn, 1948-1948 en 1948-1950, BuZa, Code 9/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 03093 en 03094).

60 Buitenlandse betrekkingen (bilateraal)/Duitsland West (BRD)/bezetting/Russische zone en blokkade Berlijn (subdossier wegvervoer), 1948-1949, BuZa, Code 9/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 03102).

61 NA, Archief van J.M. de Booy/1944-1950, inv. nr. 4.

Over de aanwezige vrouwen was hij minder te spreken:

*De dames, die in het algemeen niet uitmuntten door uiterlijk schoon, waren slecht, doch in vele gevallen pretentius gekleed.*⁶²

Connecties met de Russen

Professionele contacten met de Russische bezettingsautoriteit verliepen meestal allerminst soepel. De Sovjets reageerden vaker niet dan wel op verzoeken of toenadering van Nederlandse zijde. Antwoorden lieten vaak letterlijk jaren op zich wachten, als er al een antwoord werd verstuurd. Daarnaast was het antwoord zelf meestal onbevredigend van aard. De brieven van de Russen waren vaak aan andere missies geadresseerd of bevatten informatie over gevallen waar de missie niet om had gevraagd.

Het feit dat de Russen in hun zone geen officieren toelieten van andere missies dan die van de bezettende mogendheden maakte de Nederlandse belangenbehartiging er niet gemakkelijker op. De Fransen waren bereid geweest om enkele kwesties voor de NMM bij de Russen op te nemen, maar die waren vooral van praktische aard, zoals het opsporen van *displaced persons*.

Rechtstreeks contact tussen de missie en de Russen begon pas plaats te vinden vanaf september 1949, toen de deling van Duitsland een voldongen feit was. Nadat de samenwerking tussen de Sovjet-Unie en de grote westerse geallieerden was stukgelopen, waren de Russen gebaat bij betrekkingen met kleinere westerse landen.

Snel na de oprichting van de Duitse Democratische Republiek (DDR) probeerden de Russen de buitenlandse missies als diplomatieke vertegenwoordigingen bij de Oost-Duitse regering geaccrediteerd te krijgen, wat een *de facto* erkenning van het land zou inhouden. De missies protesteerden tegen deze geforceerde erkenningspolitiek omdat zij niets wilden weten van erkenning.⁶³ Kort voor de oprichting van de DDR sloot de NMM namens Nederland een handelscontract af met de Russen voor hun zone

– en dus niet met de DDR als staat. Dit contract zou in de tijd erna ieder jaar worden verlengd en de basis vormen voor een levendige handel tussen Nederland en de Sovjet-satellietstaat.⁶⁴

Rapportages van de NMM

Hoewel contact tussen de NMM en de Russen eerder uitzondering dan regel was, rapporteerde de missie uitgebreid over de verwickelingen in de oostelijke bezettingszone. Deze rapportages waren volgens een vast patroon opgebouwd en onderwerpen als pers, politiek, heropvoeding, economie en veiligheid waren daarin stevast terug te vinden.⁶⁵

Uit een rapport van de missie uit augustus 1948 blijkt dat de NMM inschatte dat de Sovjet-Unie drie doelen in de zone nastreefde.⁶⁶ Ten eerste was er de wens om de DDR te hervormen tot een Sovjet-satellietstaat; ten tweede diende Oost-Duitsland te worden gebruikt als springplank voor het propageren van communistische ideeën in West-Europa. En ten slotte was de bezettingszone de Sovjets van nut omdat dit het enige vaste pand was dat de Russen in handen hadden om hun geleden oorlogsschade te compenseren.

Naast de rapportages over de plannen van de Sovjets voor de Oostzone, berichtte de NMM over de Russische bezettingspolitiek. Mededelingen over onteigeningen van bedrijven, demontage van fabrieken en de misdragingen van Russische troepen kregen in de rapporten een prominente plaats:

*De leveranties van de troepen beperkt zich zeker niet tot voedsel, doch het strekt zich eveneens uit tot roerende zaken en tot de levenden, meest vrouwen.*⁶⁷

62 Ibidem.

Duitsland West, Missies bij de Allied High Commission, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 912.231 (map 585).

63 J. Pekelder, *Nederland en de DDR* (Utrecht 1998) 65.

64 NA, Archief van J.M. de Booy/1944-1950, inv. nr. 4.

65 Bondsrepubliek Duitsland (BRD)/binnenlandse staatskunde/politieke berichtgeving uit Berlijn, BuZa, Code 9/1945-1954, inv. nr. 911.0 (map 00318).

66 Oost-West, Maatregelen Russen in door hen gecontroleerde gebieden, 1948-1950, BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 913.121 (map 668).

67 BuZa, GS/1945-1954, inv. nr. 913.121 (map 668).

Conclusies

De NMM heeft aanhoudend geprobeerd om namens Nederland bij de Grote Vier een voet tussen de deur te krijgen om inspraak te verwerven in de politiek die ten opzichte van Duitsland zou moeten worden gevoerd. Deze pogingen hebben over het geheel genomen maar beperkt resultaat gehad. De invloed van de NMM op de Grote Vier is – net als die van missies van andere kleine bondgenoten – klein geweest, wat voor de missie regelmatig frustratie opleverde. Hoewel de missie in eerste instantie als liaison was bedoeld, was er via de reguliere kanalen er slechts beperkt overleg mogelijk met de Geallieerde Bestuursraad. Zaken als de terugkeer van ontheemden, de consulaire belangenbehartiging van Nederlanders in Duitsland en de ‘zuivering’ van politiek onbetrouwbare personen dienden zich direct na de oorlog aan. Deze zaken heeft de missie voortvarend en vaak met succes ter hand genomen, al kon in de eerste maanden na de oorlog de snelle terugkeer van de ontheemden ten koste gaan van het onderzoek naar de politieke betrouwbaarheid.

Bij de behandeling van kwesties rond kapitaalbelangen, schadeclaims en restitutie was de NMM afhankelijk van het geallieerde beleid. De missie bezat geen instrumenten om schadevergoeding af te dwingen. Voor de westerse geallieerden betekende dit dat het Nederlandse belang moest wijken zodra de economische plannen die zij met Duitsland in gedachten hadden in het gedrang kwamen. De relatie met de Russen kenmerkte zich aanvankelijk door de onverschillige en onwillige houding die de NMM ook in relatie tot de displaced persons en de individuele gevallen had ontmoet.

Hoewel de NMM als verlengstuk van het Nederlandse buitenlandbeleid zelden een luisterend oor vond bij de Geallieerde Bestuursraad heeft de missie wel degelijk een nationaal belang gehad. Zo speelde de missie direct na de oorlog een centrale rol bij het bespoedigen van de terugkeer van de ontheemden. Bovendien fungeerde ze als hét orgaan dat vakkundig het voortouw nam bij de politiek gevoelige

‘zuiveringen’ van Nederlanders die naar Duitsland waren gevlucht.

In een later stadium ontpopte de missie zich als belangrijke informatiebron voor de Nederlandse regering met betrekking tot ontwikkelingen in Duitsland. Dit gold niet in de laatste plaats voor informatie die betrekking had op de Sovjetzone. Vanaf het moment dat de Nederlandse regering begon met het opstellen van een beleid ten aanzien van Duitsland werd de missie nadrukkelijk voor advies geconsulteerd. ■

Literatuur

- Hellema, D., *Neutraliteit & vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001)
- Hoffenaar, J. en Schoenmaker, B., *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994)
- Mußnug, D., *Alliierte Militärmissionen in Deutschland 1946-1990* (Berlijn 2001)
- Naimark, N.M., *The Russians in Germany. A history of the Soviet zone of occupation 1945-1949* (Cambridge en Londen 1995)
- Pekelder, J., *Nederland en de DDR* (Utrecht 1998)
- Wielenga, F., ‘Gevoelig en kwetsbaar. De Nederlandse verhouding met Duitsland na 1871’ in: *Tweehonderd jaar Ministerie van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 1998) 207-225
- Wielenga, F., *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999)
- Wielenga, F., *West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht 1989)

Archiefstukken

- Archief van A. Millenaar/ 1940-1964
- Archief van diplomatiek en consulaire posten/ 1945-1954/Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad Berlijn (1945-1954)
- Archief van J.M. de Booy/1944-1950
- Departementsarchief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag
- Geheime Stukken (GS)/1945-1954
- Nationaal Archief, Den Haag
- Persoonlijk archief Adrianus Millenaar, Utrecht
- Staatskunde, landsverdediging en internationale organisaties (Code 9)/1945-1954